

Musikaalin sävellys-, kirjoitus- ja workshop-työ

Gyula Lukács

OPINNÄYTETYÖ
Joulukuu 2021

Muusikko, AMK
Musiikkiteatterin opintosuunta

TIIVISTELMÄ

Tampereen ammattikorkeakoulu
Muusikko, AMK
Musiikkiteatterin opintosuunta

LUKÁCS, GYULA BALÁZS:
Musikaalin sävellys-, kirjoitus- ja workshop-työ

Opinnäytetyö 26 sivua
Joulukuu 2021

Tämä opinnäytetyö kertoo *Kaikki minkä irti saa* -musikaalin luomisprosessista ideasta ensimmäiseen workshoppiin. Kirjoittaja on toiminut musikaalin säveltäjänä, kirjoittajana ja työstämisprosessin johtajana. Opinnäytetyö pohjaa kirjoittajan musikaalin parissa tehtyyn työhön vuosina 2019–2021.

Musikaali on esittävän taiteen muoto, jonka tarinankerronta nivoo yhteen kolme isompaa taiteenlajia: näyttelijäntyön, musiikin ja tanssin. Musikaalin työstäminen voi kestää useamman vuoden ajan, ja siihen työstämiseen osallistuu useimmiten moniammatillinen työryhmä. Musikaalien työskentelymetodinä käytetään usein workshoppeja.

Musikaalien workshoppaamisella tarkoitetaan työskentelyjaksoa, jonka tavoitteena on työstää teosta vuorovaikutuksessa muihin tekijöihin. Workshopin aikana on säveltäjän, kirjoittajan tai ohjaajan mahdollista kokeilla käsikirjoitusta, sävellyksiä tai lavatoimintoja yhdessä näyttelijöiden kanssa ja kehittää niitä eteenpäin.

Opinnäytetyö pohjaa kirjoittajan omaan kokemukseen *Kaikki minkä irti saa* -musikaalin kirjoittajana, säveltäjänä sekä työstämisprosessin johtajana. Kokemukset keskittyvät musikaalin kirjoittamiseen, säveltämiseen sekä workshop-työskentelyyn.

ABSTRACT

Tampereen ammattikorkeakoulu
Tampere University of Applied Sciences
Degree Programme in Culture and Arts, Music
Musical theatre

LUKÁCS, GYULA BALÁZS:
Writing, Composing and Workshopping a Musical

Bachelor's thesis 26 pages
December 2021

This bachelor's thesis focuses on the creative process of a new musical *Kaikki minkä irti saa*, from having the idea to its' first workshop. The author was working as a composer, writer and the leader in the process of making the musical. This thesis is based on the author's work with the musical between 2019-2021.

Musical is an art form, which combines at least three different fields of storytelling arts: acting, music and dancing. The process of making a musical can take several years and it usually requires multiprofessional cooperation. One of the common work methods of making a musical is workshopping.

A musical workshop is a working period, where goal is to work on the project in interaction with other professionals. During the workshop, the composer, the writer, or the director has an opportunity to try out the script, the musical score or stage actions with actors and develop them further.

This thesis is based on the author's work as the composer, writer, and process leader of the new musical *Kaikki minkä irti saa*. The experiences focus on composing the score, writing the script, and workshopping the musical.

Key words: musical, composing, writing, musical theater, workshopping

SISÄLLYS

1	JOHDANTO	5
2	POLKUNI MUSIKAALISÄVELTÄJÄKSI.....	6
	2.1 Omat vaikutteeni musikaaleista	7
	2.2 Musikaalidramaturgian kurssi	7
	2.3 Työkokemus.....	8
	2.4 Yhteenveto.....	9
3	KIRJOITUS- JA SÄVELLYSTYÖ SEKÄ TYÖRYHMÄ.....	10
	3.1 Kirjoitustyö	11
	3.2 Sävellystyö.....	13
	3.3 Työryhmä	15
	3.4 Musikaalin työstäminen työryhmänä.....	16
4	MUSIKAALIN ENSIMMÄINEN WORKSHOP	17
	4.1 Musikaalien workshoppaaminen maailmalla ja Suomessa.....	18
	4.2 Workshopin kirjoituspaja	18
	4.3 Workshopin sävellyspaja	19
	4.4 Workshopin laulupaja.....	20
	4.5 Workshopin demo	21
	4.6 Workshopin vaikutukset.....	22
	4.7 Den Nordiska Röstens -hankkeen tulokset ja projektin jatkuminen	23
5	POHDINTA	24
	LÄHTEET.....	25

1 JOHDANTO

Tämä opinnäytetyö käsittelee *Kaikki minkä irti saa* -musikaalin luomisprosessia ja workshop-työtä. Kuvaan opinnäytetyössäni kolmen vuoden prosessia *Kaikki minkä irti saa* -musikaalin työstämisessä: käsikirjoittamisen, säveltämisen ja workshop-työn näkökulmasta. Musikaalin työstäminen alkoi vuonna 2019. Musikaalia ei ole vielä esitetty, vaan sen työstäminen jatkuu. Opinnäytetyö pohjautuu *Kaikki minkä irti saa* -musikaalin luomisprosessiin ideasta ensimmäiseen workshoppiin.

Idea opinnäytetyöhöni syntyi Tampereen Työväen Teatterin dramaturgin, professori Hanna Suutelan musikaalidramaturgian luennolla Tampereen yliopistossa syksyllä 2019. Suutela esitteli luennollaan eri musikaalien syntyprosessia ja dramaturgiaa. Esimerkiksi yhden Broadway-musikaalin tie ideasta lavalle voi kestää helposti kahdeksasta kahteentoista vuotta ja keskeinen osa musikaalien kehittämistä on workshoppaaminen (Suutela, 2019). Aihe herätti mielenkiintoni, sillä musikaalin kirjoittaminen ja säveltäminen on ollut haaveeni 16-vuotiaasta lähtien. Siksi päätin tutustua aiheeseen syvemmin oman musikaaliprojektin kautta ja kirjoittaa luomisprosessista raportin opinnäytetyöksi.

Musikaali on taiteenlaji, joka vaatii ymmärrystä ja osaamista monista eri osa-alueista. Kaiken ytimessä on teksti, eli tarina, jota kerrotaan näyttelijäntyön, musiikin, tanssin ja lavatekniikan keinoin. Musikaalia työstää useimmiten moniammatillinen työryhmä, johon voi kuulua esimerkiksi säveltäjä, sanoittaja, käsikirjoittaja, ohjaaja ja koreografi.

Workshoppaaminen on 2020-luvun Suomessa erittäin ajankohtainen puheenaihe musikaalipiireissä. Verrattuna Broadway-musikaaleihin, suomalaisien musikaalien tie teattereiden suurille näyttämöille vie vähemmän aikaa, suunnilleen kahdesta kuuteen vuotta. Tämä johtuu muun muassa Yhdysvaltojen ja Suomen välisistä eroista markkinoiden suuruudessa, rahoituksessa sekä teatterimaailman rakenteissa. Eroista huolimatta workshop-työ nostaa Suomessakin yhä enemmän päätään ja sille annetaan enenevässä määrin huomiota uusien kotimaisien musikaalien syntyprosessissa.

2 POLKUNI MUSIKAALISÄVELTÄJÄKSI

Synnyin ja kasvoin unkarilaisessa muusikkoperheessä Kauhajoella, Etelä-Pohjanmaalla. Molemmat vanhempani, isoisäni, hänen kaikki sisaruksensa sekä heidän isänsä olivat muusikoita. Musiikki siis ympäröi minut jo lapsesta saakka. Musiikkia oli varttuessa suotavaa harrastaa, joten aloitin viulunsoiton Panula-opistossa ollessani kuusivuotias. Vilkkaana lapsena en kuitenkaan jaksanut keskittyä viulutunneilla, joten opettaja suositteli minulle jotain toista soitinta. Viulu vaihtui ensin selloon, mutta sekään ei auttanut keskittymään. Sellokin vaihtui rumpuihin ja myöhemmin rummut kitaraan, jota soitin sitten kymmenen vuotta. Pianonsoiton opinnot aloitin itsenäisesti ala-asteen musiikinkirjan takakannesta löytyvien soitinumerkintöjen avulla kymmenvuotiaana.

Musiikin merkitys kasvoi elämässäni, kun aloin tekemään omia sävellyksiä 12-vuotiaana. Opin tekemään erilaisia sävel- ja soitinurakkoja, joihin kirjoitin lyriikoita. Kuuntelin paljon erilaista musiikkia ja opin ymmärtämään kappaleiden rakenteita. Säveltämisestä ja lyriikoiden kirjoittamisesta muodostui tärkeä keino käsitellä tunteita, ja samalla kehityin niiden tekemisessä nopeasti.

Musiikin ohella teatterista muodostui minulle rakas harrastus. Aloitin teatteriharrastukseni Kauhajoella Teatteri Kajon näytelmäkerhossa seitsemänvuotiaana ja aloin sen myötä unelmoimaan näyttelijänurasta. Unelma oli sen verran suuri, että se sai minut hakemaan viisitoistavuotiaana Helsinkiin Kallion ilmaisutaidon lukioon, missä aloitin lukio-opintoni vuonna 2010.

Vaikka musikaali tyyllilajina oli minulle jo entuudestaan tuttu klassikoiden, kuten *Jesus Christ Superstarin* tai *My Fair Ladyn* elokuvaversioiden muodossa, niin rakkaus koko genreä kohtaan syttyi vasta lukion ensimmäisellä luokalla. Musiikinopettajani Reijo Aittakumpu kehui lauluääntäni laulukokeen yhteydessä ja suositteli hakeutumaan laulutunneille. Silloin pysähdyin ensimmäistä kertaa ajattelemaan, että miten voisin yhdistää musiikin ja teatterin omassa elämässäni. Vastaus oli ilmiselvä: musikaalit.

2.1 Omat vaikutteeni musikaaleista

Ensimmäinen musikaali, joka selkeästi vaikutti uravalintaani, oli ranskalaisen Gérard Presgurvicin säveltämä *Roméo et Juliette: de la Haine à l'Amour* (2001). Musikaali perustuu William Shakespearen näytelmään *Romeo and Juliet* (1591–1595) ja se sai ensi-iltansa Pariisissa tammikuun 19. päivänä vuonna 2001. Musikaali on käännetty yli kymmenelle kielelle ja sitä on esitetty useissa eri maissa Euroopassa ja Aasiassa (romeoandjulietus.com, 2021). Näin musikaalista kuusi-toistavuotiaana Budapest Operetta Theatrein esitystaltioinnin. Musikaalin melodramaattisuus teki minuun lähtemättömän vaikutuksen ja katsoin taltioinnin useita kertoja, sekä kuuntelin musikaalin kappaleet lukemattomia kertoja läpi. Katsoessani ja kuunnellessani musikaalia aloin tehdä siitä rakenteellisia havain-toja: miten kappaleet johdattavat tarinaa ja millaisia musiikillisia johtoihteita siinä esiintyy. Aloin tehdä hiljalleen samaa myös muille teoksille. Erityisesti minuun vaikuttivat Andrew Lloyd Webberin vuonna 1986 ensi-iltansa saaneet *The Phantom of the Opera* (andrewlloydwebber.com, 2021), sekä Stephen Schwartzin säveltämä musiikki Dreamworks-yhtiön *The Prince of Egypt* animaatioelokuvassa vuodelta 1996 (dreamworks.com, 2021).

Kun opin ymmärtämään eri teosten kautta pintapuolisesti musikaalidramaturgiaa, päätin itsekin kirjoittaa oman musikaalin. Aihe oli nöyrästi kopioitu *The Prince of Egypt* elokuvasta, eli ryhdyin kirjoittamaan omaa musikaaliversiota Raamatun kertomuksesta Mooseksesta. Vaikka kyseinen musikaali ei koskaan valmistunut, niin se oli ensimmäinen hahmotelmani kokonaisesta teoksesta ja osa silloin säveltämistäni melodioista on tälläkin hetkellä työpöydälläni uusiin projekteihin liit-tyen. Katson siis alunperin innostukseni musikaalien säveltämiseen ja kirjoittami-seen lähteneen musikaalista *Roméo et Juliette: de la Haine à l'Amour*.

2.2 Musikaalidramaturgian kurssi

Aloitin musiikkiteatteriopintoni Tampereen ammattikorkeakoulussa vuonna 2017. Vaikka pitkäaikainen haaveeni olikin kirjoittaa ja säveltää musikaaleja, niin vielä pitempään olin halunnut olla näyttelijä, joten hakeuduin opiskelemaan koulut-ukseen, jossa kehittyisin laulussa, tanssissa ja näyttelijäntyössä. Koulutus tar-

josi ymmärrystä ja osaamista monipuolisesti juuri näissä asioissa. Yksi mieleenpainuvimmista kursseista opintojeni aikana oli Suutelan opettama musikaalidramaturgian kurssi syksyllä 2019.

Kurssilla käytiin läpi musikaalien historiaa, niiden syntyprosesseja, rakenteita sekä yhteiskunnallisia vaikutuksia. Kurssilla perehdyttiin musikaalien perinteiseen dramaturgiaan ja tutustuttiin musikaali-ilmiöihin. Kun käsitteimme kurssilla syvemmin musikaalien dramaturgiaa, niin Suutela esitteli meille Michael Kunzen, eurooppalaisen musikaalikirjoittajan. Hänen kädenjälkiensä ovat muun muassa musikaalit kuten *Elisabeth* (1992), *Vampyyrien tanssi* (1996) ja *Mozart* (1999) (michaelkunze.info, 2021). Katsoimme YouTubesta Kunzen luentoa *How to create a great musical* vuodelta 2009, jossa hän selitti auki omaa tapaansa kirjoittaa musikaaleja mestarikurssilla Stage School Hamburgissa. Luennossaan Kunze kertoo, kuinka hän oli ottanut vaikutteita niin Webberiltä kuin myös Stephen Sondheimilta omaan työhönsä. Lisäksi hän kertoi adaptoineensa elokuvamaailmasta tutun dramaturgisen rakenteen three-act structure, jonka Syd Field teki tunnetuksi kirjassaan *The Foundations of Screenwriting* (1979). Three-act structuren idea on se, että perinteisen kahden näytöksen sijaan rakennamme teoksemme ikään kuin siinä olisi kolme näytöstä. Kaikilla kolmella näytöksellä on oma funktionsa. Ensimmäinen näytös alustaa teoksen, toinen näytös keskittyy konfliktiin ja kolmas tuo mukanaan ratkaisun. Musikaalin kappaleet jakautuvat Kunzen mallin mukaan suhteessa näihin kolmeen näytökseen. (Kunze, 2009).

2.3 Työkokemus

Pääsin vuonna 2019 töihin elämäni ensimmäiseen ammattilaisproduktioon Tampereen Työväen Teatterin kotimaiseen kantaesitysmusikaaliin *Poikabändi*, jonka kirjoittivat Riku Suokas ja Heikki Syrjä. Musikaalin kappaleet sävelsivät Risto Asikainen, Kristian Maukonen ja Pekka Siistonen. (ttt-teatteri.fi 2021). Työtehtäviini musikaalissa kuului ensembletyöskentely ja kahden roolin coverina toimiminen. Cover-tehtävä tarkoittaa jonkun roolin varamiehenä olemista. Vuonna 2020 pääsin työharjoitteluun samaisen teatterin toiseen kotimaiseen kantaesitysmusikaaliin *Hamlet* rock-musikaali, jonka Michael Baran suomensi ja sovitti alkuperäisteoksesta William Shakespearen *The Tragedy of Hamlet, Prince of Denmark*

(1599–1601). Musiikit *Hamlet* rock-musikaaliin sävelsivät Eeva Kontu, Jarmo Saari ja Varre Vartiainen. (ttt-teatteri.fi 2021).

Poikabändi ja *Hamlet* rock-musikaali olivat kaksi hyvin erilaista teosta, joiden syn-typrosessia pääsin seuraamaan lähietäisyydeltä. *Poikabändi* on 90-luvun nostal-giaan ja pop-musiikkiin pohjautuva uusi komedia. *Hamlet* rock-musikaali taas vanhaan klassikkoon pohjautuva postmodernin teatterin ja musikaalin risteytys, jota siivittää rock-musiikki. Esiintyjänä oli kiehtova ja opettavainen kokemus päästä näkemään uusien suomalaisien musikaalien rakentamista ja workshop-työtä. Vaikka nämä kaksi teosta edustavat vain hyvin pientä osaa suomalaisesta musiikkiteatterikentästä, niin molemmat herättivät minussa suuria kysymyksiä: mitä workshop-kulttuuri on tällä alalla, miten se toimii Suomessa ja miten sitä voisi kehittää?

Sekä *Poikabändi* että *Hamlet* saivat ensi-iltansa TTT:n suurella näyttämöllä. *Poi-kabändi* rakennettiin lavalle kahden harjoituskauden aikana, jotka ajoittuivat vuo-den 2019 keväälle ja syksylle. *Hamletia* workshopattiin vuoden 2019 syksyllä ja harjoiteltiin lavakuntoon heinä-elokuussa vuonna 2020.

2.4 Yhteenveto

Oma harrastuneisuuteni, koulutukseni tuoma ymmärrys ja osaaminen sekä työ-elämässä kohtaamani ja oppimani asiat johdattivat minut siihen pisteeseen, että koin voimakasta paloa lähteä kirjoittamaan ja säveltämään musikaalia. Siitä pa-losta syntyi *Kaikki minkä irti saa* -musikaali, jonka työstämisestä opinnäytetyöni kertoo. Musikaalia ei ole vielä esitetty, eikä se ole vielä valmis kokonaisuus. Opin-näytetyö kertoo musikaalin luomisprosessista - idean syntymisestä vuonna 2019 sen ensimmäiseen workshoppiin kesällä 2021.

3 KIRJOITUS- JA SÄVELLYSTYÖ SEKÄ TYÖRYHMÄ

Idea *Kaikki minkä irti saa* -musikaaliin syntyi vuonna 2019. Inspiroiduin Suutelan musikaalidramaturgian kurssilla niin paljon, että lähdin pohtimaan aiheita omaan musikaaliprojektiin. Useista eri vaihtoehdoista kaksi nousi selkeästi kärkeen, joista toinen oli musikaaliadaptaatio unkarilaisen kirjailijan Madách Imren näytelmästä *Az ember tragediája* eli *Ihmisen murhenäytelmä* vuodelta 1862. Näytelmä kertoo Raamatun tarinan syntiinlankeemuksesta ja sen pääosassa ovat Aatami, Eeva ja Lucifer. Syötyään hyvän ja pahan tiedon puusta Aatami ei löydä elämän tarkoitusta paratiisista. Lucifer tarjoutuu näyttämään Aatamille ihmiskunnan tulevaisuuden, jos hän löytäisi sieltä vastauksia kysymyksiinsä. Näytelmä vie katsojan viidentoista kohtauksen kautta, läpi muinaisen Egyptin ja Kreikan sekä Ranskan vallankumouksen, ihmiskunnan kuvitteelliseen tulevaisuuteen. Näytelmä loppuu jääkauteen kaukana tulevaisuudessa, missä Aatami edelleen pohtii, mikä tämän kaiken tarkoitus oli. (Madách 1862).

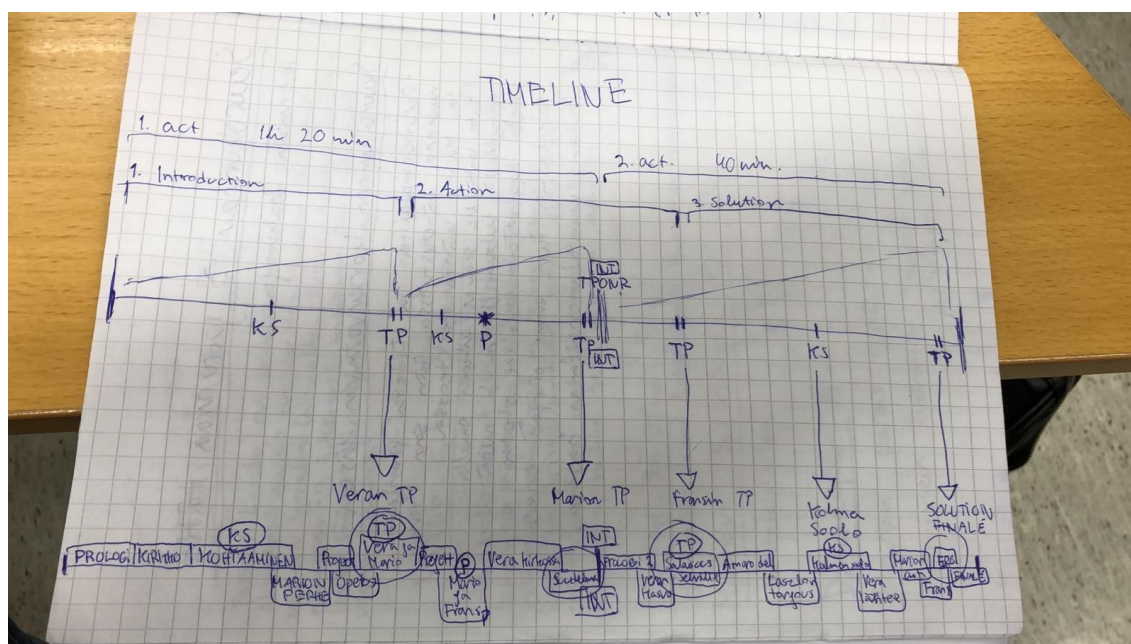
Toinen idea perustui löyhästi omiin kokemuksiini kasvaessani konservatiivisen kristillisen yhteisön jäsenenä. Seksuaalisuuteni kanssa kamppailu aiheutti voimakkaita sisäisiä ristiriitoja, mikä asetti minut suurten kysymysten ääreen: ollako uskollinen itselleen vai maailmankatsomukselleen.

Rajattuani vaihtoehdoni kahteen, otin yhteyttä Suutelaan ja pyysin hänen apuaan projektini aloituksessa. Tapasimme Tampereen yliopistolla hänen työhuoneellaan syksyllä 2019. Esitettyäni hänelle molemmat ideani, hän tarttui heti omakohdaisiin kokemuksiini pohjautuvaan tarinaan sanoen, että siitä minun olisi varmasti mielenkiintoisempaa kirjoittaa. Yllätyin Suutelan ehdotuksesta, koska pidin musikaaliadaptaatiota Madáchin näytelmästä helpompana ja parempana vaihtoehtona. Pidin omaan elämäni perustuvaa tarinaa liian henkilökohtaisena ja vaikeana toteuttaa. Luotin kuitenkin Suutelan näkemykseen ja lähdin työstämään musikaalia henkilökohtaisista kokemuksista.

3.1 Kirjoitustyö

Kaikki minkä irti saa -musikaalin pohjana toimii 2010-luvulla tapahtunut tositarina, jossa herätyskristillinen nuorimies rakastuu toiseen mieheen teologian opintojensa aikana konservatiivisen kristillisen yhteisön raamattukoulussa.

Kirjoitusprosessini ensimmäinen vaihe oli asetella tosیتapahtumat dramaturgiseen kaavioon. Käytin tähän pohjana Kunzen luentoa *How to create a great musical*. Kunze kertoi luennollaan keskusteluistaan Webberin kanssa. Webberin musikaaleja ovat muun muassa *Jesus Christ Superstar* (1971), *Cats* (1989) ja *The Phantom of the Opera* (1986) (andrewlloydwebber.com). Kunze ja Webber kävivät keskusteluja muun muassa Webberin musikaalien rakenteesta. Kunzen mukaan Webber on erittäin kiinnostunut arkkitehtuurista ja sen myötä myös musikaalien rakenteista ja rakentamisesta. Tämä innoitti minuakin lähestymään omaa aihettani ensin rakenteellisesti. Käytin Kunzen luennosta oppimaani dramaturgista kaaviota pohjana ja asettelin oman tarinani siihen. Huomasin jo prosessin alussa, etteivät kaikki tapahtumat sovi suoraan kaavioon, joten siitä lähti ajatustyö: miten saisin rakennettua tosielämän tapahtumista eheän draamallisen kokonaisuuden. (Kunze 2009).

Kuva 1. Ensimmäinen hahmotelma *Kaikki minkä irti saa* -musikaalin draamallisesta kaaresta Michael Kunzen oppien pohjalta. (Gyula Lukács, 2020)

Kunzen musikaalidramaturgia perustuu elokuvamaailmasta tuttuun three-act structureen, eli suomeksi kolmen näytöksen rakenteeseen (Field 1979) Teokset jakautuvat kolmeen näytökseen, tai osaan, joihin kuuluvat esittely, toiminta ja ratkaisu. Musikaalin kappaleet jakautuvat suhteessa näihin näytöksiin. Kunzen kaaviossa musikaalikappaleilla on pääasiassa kaksi funktiota: key song eli KS ja turning point eli TP. Key song on kappale, joka tapahtuu tärkeässä kohtauksessa ja tiivistää sen tapahtumat yhdeksi kappaleeksi. Kunze kertoo key songia tehdessään yrittävänsä ensin ymmärtää mitä isommassa mittakaavassa siinä kohtaa esitystä tapahtuu, sitten hän tiivistää ne tapahtumat yhdeksi kohtaukseksi ja sen kohtauksen hän kirjoittaa musikaalikappaleeksi. Turning point on taas esityksessä kohta, jolloin tapahtuu jotain, mikä muuttaa tarinan kurssia. Tällainen kohta vaatii aina laulun. (Kunze 2009).

Key songien paikka kolmen näytöksen rakenteessa on näytösten keskikohdassa. Turning point-kappaleet taas sijoittuvat näytösten taitteeseen. Tällä tavalla teoksessa on jo ainakin kuusi tärkeää paikkaa, jotka vaativat laulun. Näiden lisäksi teoksessa on tilaa ja tarvetta muillekin kappaleille, kuten prologille ja finaalille sekä esimerkiksi komediallisille lauluille. Osa kappaleista voi toistua teoksessa esimerkiksi repriisin muodossa. (Kunze 2009).

Tarinan asetteleminen dramaturgiseen kaavioon muistuttaa palapelin rakentamista. Saadakseen kuvan esille täytyy rakentajan kokeilla eri vaihtoehtoja ja etsiä palaset, jotka sopivat toisiinsa. Dramaturgisen kaavion tavoitteena on luoda esitykselle punainen lanka ja näin auttaa kirjoittajaa. Ensimmäinen virhe, jonka tein kirjoittajana, oli rakenteen orjallinen noudattaminen. Huomasin pyöritteleväni tarinaa kaavion sisällä niin paljon, että pelkäsin irtautua siitä ja olin jonkin ajan päästä jumissa. Prosessiin luottaminen olikin ensimmäinen tärkeä oppi, mikä minun tuli omaksua työni alkuvaiheessa. Niin kuin palapelin kuva, myös lopullinen rakenne näyttäytyy vasta työn edetessä.

Jumiuduttani rakenteisiin kävin puhelinkeskustelun ohjaaja, näyttelijä ja teatterinjohtaja Miika Murasen kanssa keväällä 2020. Kerroin hänelle tilanteestani ja hän antoi minulle neuvon: kun lähdet kirjoittamaan, kirjoita henkilökohtaisista asioista ja anna tekstin viedä. Hän kertoi, että rakenteisiin jumittuminen voi aiheuttaa sen,

että omaa tarinaansa lähtee suorittamaan sen sijaan, että antaisi tilaa sen kehittyä omaan suuntaansa. Tämän oivalluksen myötä kirjoitin seuraavan viikon aikana kaksikymmentä sivua tekstiä, josta syntyi koko musikaalin pohja.

3.2 Sävellystyö

Säveltäminen on osittain tekninen ja osittain mystinen taidonnäyte. Olen jo pienestä pitäen oppinut rakentamaan lauluja perinteisen ABABCB-rakenteen mukaan ja oppinut hiljalleen kirjoittamaan lyriikoita, mutta melodioiden syntyminen on ollut osittain ilmestyksenomaista. Tapani säveltää on improvisatorista: istun pianon ääreen ja annan harmonioiden ja melodioiden synnyttää tarinoita. Vaikka spontaanisuudella ja improvisaatiolla on paikkansa, niin säveltämisessä on useita teknisiä ja tarinankerronnallisia asioita, joita täytyy harjoitella.

Lähtiessäni säveltämään musikaalia minulle syntyi useita melodioita ja musiikillisia aihioita, joita olisin halunnut lähteä työstämään, mutten päässyt aluksi niissä kovinkaan pitkälle. Yritin myös istuttaa aiemmin säveltämiäni kappaleita tähän uuteen teokseen, mutta niiden siirtäminen uuteen aiheeseen osoittautui haasteelliseksi. Myöhemmin ymmärsin, että haasteellisuus syntyi siitä, etten säveltänyt tai ajatellut tarpeeksi tarinankerronnan kautta. Musikaalikappaleet, niin kuin musikaalin kaikki osa-alueet, palvelevat yhtä tarkoitusta: tarinankerrontaa. Ne voivat olla kahden tai useamman ihmisen välistä keskustelua tai heijastaa jonkun hahmon sisäistä maailmaa tai olla suuren musikaaliensemblen massiivista laulantaa. Tärkein sääntö, jota niitä tehdessä tulee noudattaa, on että ne syntyvät jostakin tarpeesta. Se tarve on se, että hahmon tunnetila kasvaa niin suureksi, että puheen on muututtava lauluksi. Kun sanat eivät riitä enää kuvailemaan hahmon tunteita tai tilannetta, niin siitä syntyy musikaalikappale.

Musikaalikappaleissa on tapahduttava myös jokin käänne. Kunze kertoo luenollaan lähestyvänsä musikaalikappaleita Sondheimin oppien mukaan. Sondheim katsoo musikaalikappaleiden olevan ikään kuin kohtauksia, jossa hahmon on oivallettava jotain, tai hänelle tulee tapahtua jotain merkittävää. Eli musikaalikappaleessa täytyy tapahtua jokin käänne. Näitä oppeja noudattaen lähdin itsekin harjoittelemaan musikaalikappaleiden tekoa. (Kunze 2009).

Kun aloin lähestyä sävellystyötä enemmän tarinankerronnan kautta, niin kappa-
leita alkoi syntyä huomattavasti enemmän ja ne saivat enemmän syvyyttä. Aloin
miettiä ensin hahmoja: missä tilanteessa he ovat ja mitä he saattavat siinä tilan-
teessa tuntea. Eläydyin mahdollisimman hyvin heidän tunteisiinsa ja puhuin ää-
neen asioita, joita kuvittelin heidän sanovan kirjoittamassani tilanteessa. Esimer-
kiksi säveltäessäni musikaaliini kappaletta nimeltä *Elokuvaa* lähdin noudatta-
maan tätä kaavaa ja kappaleen tekstistä huomaa selkeästi kyseisen tekotavan.

ELOKUVAA

säv&san: Jussi Lukács

SEBASTIAN

MUSTA TUNTUU VÄLILLÄ, TÄSSÄ SUURESSA

IHMISMERESSÄ

KUIN VAIN ELOKUVAA, KAIKKI OIS VAIN ELOKUVAA

KUINKA KOHTAUS KOHTAUKSELTA, SANKARI LÖYTÄÄ

TARCOITUKSENSA

MUT VAIN ELOKUVAA, KAI SE ON VAIN ELOKUVAA

JA MUN TÄYTYY SE TUNNUSTAA, MÄKIN TOIVON ET

MUNKIN ELÄMÄ TÄYTTYIS TARCOITUKSELLA

JOOSUA

Hei mä ehkä tajuun et mistä sä puhut.

MUSTA TUNTUU VÄLILLÄ, KUIN SE ELOKUVAN SANKARI

OISIN MÄ

MUT ILMAN SANKARITARINAA, TAI ILMAN ELOKUVAA

SEBASTIAN

Joo, just niin, ja kuinka kaikki vain

JÄNNITTYNEINÄ ODOTTAA, ETTÄ ELOKUVA TÄYTTÄÄ

SEBASTIAN JA JOOSUA

KÄSIKIRJOITUKSENSA,

Kuva 2. Lukácsin muistiinpanot kappaleesta Elokuvaa. (Gyula Lukács, 2021)

Kun tekstiä alkoi syntyä, niin istuin pianon ääreen ja annoin melodioiden syntyä
niiden pohjalta. Tällä tarkoitan esimerkiksi sitä, että lähtiessäni kokeilemaan en-
simmäistä versiota kappaleesta *Elokuvaa*, mietin ja kuuntelin, että miltä eri inter-
vallit kuulostavat ja mitä ne merkitsevät. Millainen suhde niillä on tekstiin? Mietin,
onko tekstissä kaaria: missä on jännitteitä ja mihin ne purkautuvat. Tämä uusi
lähestymistapa vaikutti suuresti työhöni ja *Elokuvaa* onkin yksi ensimmäisistä
kappaleista, joissa harjoittelin selkeästi tarinankerrontaa säveltäessä. Kappale
äänitettiin elokuussa 2021.

Kun uusi sävellystekniikka alkoi sujumaan, niin sävellyksiä alkoi syntyä tiiviimpään tahtiin. Musikaalin kappaleista tuli valmiiksi kahdeksan ja optimaalinen määrä koko illan musikaaliin on noin 16–20 kappaletta.

3.3 Työryhmä

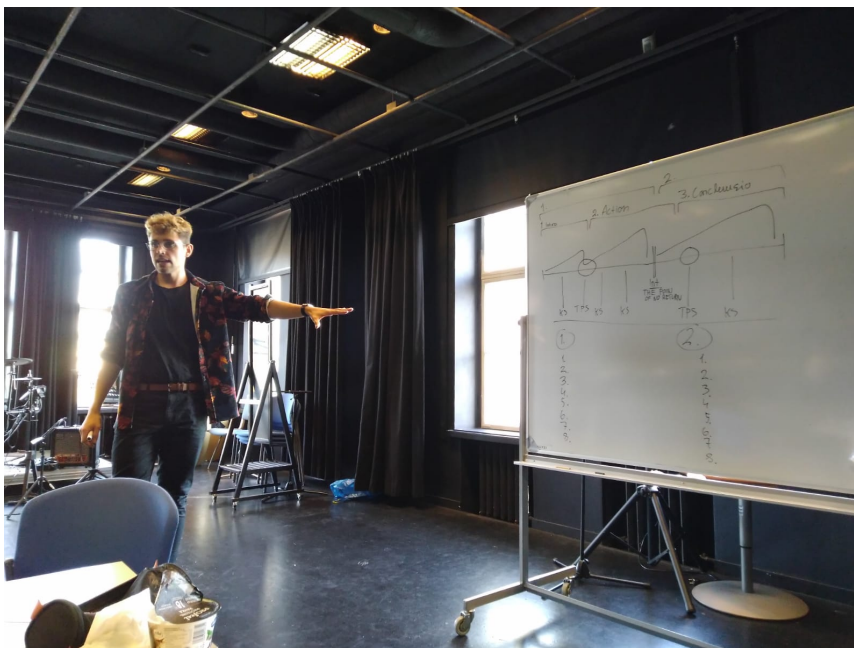
Istuin *Hamlet* rock-musikaalin pressitilaisuudessa säveltäjä Eeva Konnun vieressä tammikuussa 2020, kun Aamulehden toimittaja Markus Määttänen haastatteli häntä. Toimittaja kysyi Konnulta tämän salaisuutta hänen *Hamlettiin* säveltämiensä kappaleiden takana, johon Kontu vastasi: ”Tapasin viime syksynä Lontoon-opinnoissani Elton Johnin ja kysyin häneltä: Sir Elton, miten pop-laulun sävellysprosessi eroaa musikaalilaulun sävellysprosessista? Elton John vastasi, että making musical theater is all about collaboration, eli musikaaliteatterin tekemisessä on aina kyse yhteistyöstä.” (Määttänen 2021).

Työryhmä on kaiken ydin. Musikaali on laji, jossa eri osa-alueet kommunikoivat keskenään ja sen tulisi näkyä myös työryhmässä. Työryhmän jäsenten on tärkeää pystyä kommunikoimaan keskenään avoimesti ja siksi työryhmään valikoidaan helposti ihmisiä, joiden kanssa kokee kommunikaation ja yhteistyön helpoksi. Tiesin musikaaliprojektiin ryhtyväni, etten pystyisi tehdä kaikkea yksin, joten lähdin kokoamaan työryhmää.

Tärkein aspekti työryhmän kokoamisessa, terävän ammattitaidon lisäksi, oli löytää ihmisiä, jotka yhtyvät siihen visioon, minkä minä kirjoittajana ja säveltäjänä olin luonut. Luetutin tekstejäni useilla henkilöillä ja kerroin tarinaani heille suullisesti. Ihmisten kanssa keskustellessa huomasi nopeasti, ketkä näkivät ideassani saman määränpään mikä minulla oli. Tällä tavalla ympärilleni alkoi pikkuhiljaa kerääntyä ihmisiä, jotka halusivat olla kanssani tekemässä tätä teosta yhdessä.

Kaikki minkä irti saa -musikaalin työryhmä alkoi muodostua hiljalleen työ- ja opiskelukavereista ja se on ehtinyt jo hieman muuttua vuosien 2019–2021 välisenä aikana. Tällä hetkellä työryhmään kuuluu lisäksi säveltäjä ja sovittaja Aleksi Laukkonen ja käsikirjoittaja Anna-Maija Ihander. Muita teosta kehittämässä olleita henkilöitä ovat muun muassa olleet tanssijat Waltteri Haapaniemi ja Emma

Heinonen sekä tuottajat Matias Korhonen ja Petra Toivonen. Heidän lisäksi teosta on ollut workshoppaamassa musikaaliartistit Väinö Riihimäki, Sanni Lehto, Leea Lepistö, Nicolas Frimodig, Osku Ärilä ja Julius Suominen.

Kuva 3. Gyula Lukács esittelemässä musikaalin draamallista kaaviota työryhmän ensimmäisessä tapaamisessa. (Sanni Lehto, 2020)

3.4 Musikaalin työstäminen työryhmänä

Musikaalia on työstetty vuodesta 2019 lähtien useilla eri tavoilla. Työskentelyyn on mahtunut työstämistä sekä yksin, että ryhmässä. Eri vastualueet ovat jakautuneet seuraavasti: olemme Ihanderin kanssa keskittyneet käsikirjoituksen kirjoittamiseen, ja Laukkosen kanssa taas olemme työstäneet musikaalin kappaleita. Itse toimin työstämisprosessin johtajana. Olen johtajana pyrkinyt antamaan mahdollisimman paljon tilaa muillekin tekijöille luoda ja kehittää musikaalia, samalla kun olen pitänyt kiinni siitä, että teos pysyy uskollisena alkuperäiselle visiolle.

4 MUSIKAALIN ENSIMMÄINEN WORKSHOP

Päätimme työryhmänä järjestää heinäkuussa 2021 musikaalini ensimmäisen virallisen workshopin. Workshop-työskentelyn tavoitteena oli valmistaa ja testata teoksen materiaaleja Den Nordiska Rösten -hankkeeseen. Den Nordiska Rösten oli pohjoismainen hanke, jota Suomessa edusti Helsingin Kaupunginteatteri. Hankkeen tavoitteena oli löytää uusia musikaaleja työstettäväksi ammattilaisten vetämissä työpajoissa. Tavoitteena oli tukea tekijöitä luomisprosessissa ja mahdollistaa uusien musikaaliteosten luominen. (tinfo.fi, 2021). Hakeminen Den Nordiska Rösten -hankkeeseen oli musikaaliprojektini ensimmäinen suurempi etappi.

Pidimme kolmen päivän workshopin 12.-14.7.2021. Toimin workshopin koollekutsujana ja vetäjänä. Workshop pidettiin Tampereella Valohuone nimisessä työttilassa. Workshop muodostui kolmesta eri työvaiheesta: kirjoituspaja, sävellyspaja ja laulupaja. Järjestimme työskentelymme päätteeksi demoesityksen 14.7.2021, jossa esitimme workshopin aikana kehittämiämme materiaaleja. Den Nordiska Rösten -hankkeeseen piti lähettää teoksestamme kolme kohtausta ja kolme musikaalikappaletta (tinfo.fi 2021).

Kuva 4. Aleksi Laukkonen ja Anna-Maija Ihander Kaikki minkä irti saa -musikaalin workshopissa. (Gyula Lukács, 2021)

4.1 Musikaalien workshoppaaminen maailmalla ja Suomessa

Eräällä Suutelan luennolla käsiteltiin Lin-Manuel Mirandan *Hamilton* musikaalia. Suutela kertoi *Hamilton* musikaalin valmistamisen kestäneen kahdeksan vuotta, mikä oli moniin Broadway-tuotantoihin nähden ennätysellisen nopea prosessi. Yleensä hittimusikaalien matka suurille estradeille sisältää useita työvaiheita ja workshoppeja ja siinä kestää helposti yli kymmenen vuotta (Suutela 2019). Esimerkiksi *Dear Evan Hansen*, joka on *Hamiltonin* jälkeen 2010-luvun toiseksi menestynein Broadway-musikaali, lähti liikkeelle kahden opiskelijakaverin Benj Pasekin ja Justin Paulin ideasta 2000-luvun alussa. The Hollywood Reporterin toimittaja Scott Feinbergin tekemästä haastattelusta selviää, kuinka musikaalin valmistusprosessiin sisältyi useita vaiheita: lukuisia läpilukuja ja workshoppeja, joista erikseen mainittuna Arena Stagen workshop, joka johti Arena Stagen tuotantoon (2015), joka oli musikaalin maailmanensi-ilta. Sieltä esitys siirtyi Off-Broadwaylle Second Stage Theatreiin vuonna 2016 ja lopulta siitä tehtiin samana vuonna Broadway tuotanto Music Box Theaterissa. *Dear Evan Hansenin* luomisprosessi antaa hyvän kuvan siitä, miten yksittäisen musikaalin matka lopulliseen versioonsa vie useamman työstämisyövaiheen läpi. (Feinberg 2021).

Oman kokemukseni mukaan ja muiden ammattilaisten, kuten kirjailija ja ohjaaja Sirkku Peltolan, Murasen sekä Konnun kanssa käymieni keskustelujen perusteella, Suomessa vastaava prosessi kestää huomattavasti lyhyemmän ajan. Vaikka yksittäinen tekijä saattaa työstää teostaan pitkään, niin Suomessa uuden musikaalin tie teattereiden suurille näyttämöille kestää keskimäärin kahdesta kuuteen vuoteen. Eli Broadway-sukulaisiinsa nähden Suomessa musikaalin luomisprosessi ei sisällä yhtä useaa työvaihetta.

4.2 Workshopin kirjoituspaja

Aloittaessamme workshopin meillä oli tiedossa, että meidän tulee lähettää Den Nordiska Röstens -hankkeeseen kolme kohtausta ja kolme musikaalikappaletta (tinfo.fi 2021). Meillä oli jo runsaasti materiaalia koottuna ja taustatutkimusta tehtynä, mutta workshop tuli tarpeeseen, jotta saisimme työryhmänä yhdessä jäsenillä ja hioa olemassa olevia materiaaleja, sekä luoda tarpeen mukaan uutta.

Kirjoituspajaan osallistui lisäksi Ihander. Kirjoituspajassa lähdimme työstämään kohtauksia, sekä kirjoittamaan musikaalillemme aloituskappaletta, eli prologia. Ihanderin kanssa työskentely oli helppoa ja inspiroivaa, pallottelimme ideoita ja sovimme työnjaot. Jaoimme toisillemme musikaalista kohtauksia, sekä prologista säkeistöt, joita lähtisimme työstämään. Pidimme kirjoitussessioita, jotka rakentuivat seuraavalla tavalla: kirjoitimme 30–40 minuuttia itsenäisesti annettua tehtävää, jonka jälkeen luimme ne toisillemme. Tällä tavalla pystyimme luomaan materiaalia inspiroituen toisistamme ja saimme heti palautetta tekemisistämme.

Käytimme kirjoituspajaan aikaa 12.-14.7.2021 välisenä aikana noin kolme tuntia päivittäin. Kirjoituspajamme aikana saimme kirjoitettua ja alustettua useamman kohtauksen, kirjoitimme tarinamme hahmoille taustatarinoita ja rakensimme teoksemme prologille raamit ja sanoitukset.

4.3 Workshopin sävellyspaja

Sävellyspajaan osallistui lisäksi Laukkonen ja Ihander. Yksi sävellyspajan tärkeimmistä tehtävistä oli kartoittaa, mitkä teoksen kappaleet ovat sellaisessa vaiheessa, että pystyisimme lähettämään ne Den Nordiska Röstens -hankkeeseen. Työstettäväksi kappaleiksi valikoitui musikaalini kappaleet *Elokuvaa* ja *Lennän*, mutta kolmatta kappaletta ei workshopin alussa ollut vielä päätetty.

Pohdimme kirjoittavamme uuden kappaleen, sillä koimme tarpeelliseksi kahden hieman syvällisemmän laulun lisäksi lähettää hankkeeseen jotain komediallista ja sellaista meillä ei ollut vielä valmiina. Vaikka meillä oli idea komedialliseen kappaleeseen, niin meillä ei vielä ollut tarpeeksi tekstiä sen valmiiksi tekemiseen. Emme lopulta kirjoittaneet komediallista laulua, vaan päädyimme siihen, että työstämme workshopin aikana prologin valmiiksi.

Minulla oli idea prologista, jonka näytin Laukkoselle ja Ihanderille. Siinä oli soitukulku ja kertosäkeistö. Lähestyimme sitä ensin rakenteellisesti. Mietimme ketä siinä laulaa ja mitä siinä lauletaan. Haimme tunnelmaa ja tyyliä. Rakensimme ranskalaisin viivoin rakenteen. Halusimme prologimme muistuttavan karismaattista jumalanpalvelusta, koska se viestisi katsojalle heti teoksemme alussa, että

missä maailmassa musikaalimme liikkuu. Katsoimme jonkin verran referenssejä internetistä ja haimme vaikutteita suomalaisista ja ulkomaisista yhteisöistä. Käytimme myös minun henkilökohtaisia kokemuksiani herätyskristillisyydestä sävellys- ja kirjoitustyön pohjana.

Kun rakenne alkoi hahmottua, aloimme kirjoittamaan tekstiä tekemämme rakenteen ja tuoreiden ideoiden päälle. Kirjoittaessa meille syntyi mitä vilsimpiä ideoita, joita halusimme testata prologissa. Ensimmäinen versio prologista kesti 15 minuuttia. Se sisälsi räppiä, puhetta, kuorolaulua ja gospelia. Tiesimme, ettei tämä ole lopullinen versio, mutta oli tärkeää päästä kokeilemaan kaikki ne asiat, mitä mieleemme juolahti. Laukkonen nappasi rakenteesta ja ideoista kiinni ja ehdotti nerokkaita kuoro-osuuksia eri kohtiin. Yhteistyömme toimi saumattomasti ja saimme prologista ensimmäisen version valmiiksi, jonka esitimme 14.7.2021 workshopimme demossa.

4.4 Workshopin laulupaja

Laulupajaan osallistui työryhmän lisäksi Lehto ja Riihimäki. Laulupajan tavoitteena oli työstää kappaleita *Lennän* ja *Elokuvaa*. Sekä Lehto että Riihimäki olivat saaneet materiaalit kappaleisiin jo aikaisemmin, joten ne olivat heille jo entuudestaan tuttuja. Workshoppiin mennessä Laukkonen oli tehnyt *Lennän* kappaleeseen sovituksen, jota kokeilimme Lehdon kanssa. Kokeilun aikana huomasimme, että kappaleen sointi paranee, kun sävellajia laskee. Tämä oli tärkeä huomio valmistaessamme materiaaleja Den Nordiska Röstens -hankkeeseen.

Elokuvaa-kappaleessa pureuduimme hieman enemmän sen rakenteeseen ja laulun tulkintaan. Pohdimme paljon, että miten saisimme kappaleesta eheän kokonaisuuden. Puhuimme Riihimäen kanssa tekstiä ääneen Ihanderin ohjatessa tilannetta. Workshopin aikana kappaleen sanoitukseen ja rakenteeseen tuli muutoksia.

4.5 Workshopin demo

Esitimme lopulta workshopissa työstämämme kappaletta demossa Tampereen Valo huoneella 14.7.2021. Tilaisuudessa esiintyivät Lehto, Riihimäki, Lukács, Ihander sekä Laukkonen. Paikalla oli noin kymmenen katsojaa.

Kuva 5. Sanni Lehto laulamassa kappaletta Lennän Kaikki minkä irti saa -musikaalin workshopissa. (Gyula Lukács, 2021)

Kuva 6. Aleksi Laukkonen, Väinö Riihimäki ja Gyula Lukács esittämässä kappaletta Elokuvaa Kaikki minkä irti saa -musikaalin workshopissa. (Titta Toivanen, 2021)

4.6 Workshopin vaikutukset

Workshopissa työstämämme materiaalit äänitettiin elokuun 2021 aikana. Äänityksiin osallistuivat työryhmämme lisäksi Lehto, Lepistö, Riihimäki, Fridodig, Ärilä ja Suominen. Äänityksiin osallistui myös rumpali Ilmari Niemi. Workshopin aikana työstämämme ja kehittämämme materiaali vei musikaaliprojektiani enemmän eteenpäin, kuin mikään muu aikaisempi työvaihe. Yhdessä tekeminen ja tavoitteellinen työskentely oli tuottoisaa ja lähetimme äänittämämme kappaleet sekä kirjoittamamme kohtaukset Den Nordiska Röstens -hankkeeseen 31.8.2021.

Kuva 7. Gyula Lukács ja Anna-Maija Ihander Prologin äänityksissä. (Anna-Maija Ihander, 2021)

Kuva 8. Alekski Laukkonen ja Väinö Riihimäki Elokuvaa kappaleen äänityksissä. (Gyula Lukács, 2021)

4.7 Den Nordiska Röstens -hankkeen tulokset ja projektin jatkuminen

Teokseni ei lopulta valikoitunut mukaan Den Nordiska Röstens -hankkeeseen. Hankkeeseen haki lähemmäs kolmekymmentä teosta, joista vain yksi valittiin mukaan.

Tulokset eivät jääneet kalvamaan, sillä tiedostimme *Kaikki minkä irti saa* -musikaalin nuoren iän ja kehittämistarpeet. Projekti jatkuu uusilla määränpäillä ja työkentelyvaiheilla. Tähänastinen työ ja musikaalin ensimmäinen workshop olivat vasta ensiaskeleita teoksemme matkassa. Tulevaisuudessa aiomme hakea apurahaa projektimme työstämiseen, työstää musikaalia oppilaitosyhteistyöllä sekä hakea mukaan Den Nordiska Röstensin kaltaisiin hankkeisiin.

5 POHDINTA

Idea opinnäytetyöstäni syntyi jo toisena opiskeluvuotena Tampereen ammattikorkeakoulussa. Pitkään sisälläni kytenyt haave omasta musikaaliprojektista sai tuulta alleen Suutelan musikaalidramaturgian kurssilla ja aloitin *Kaikki minkä irti saa* -musikaalin kirjoittamisen ja säveltämisen syksyllä 2019.

Musikaalin kirjoittaminen ja säveltäminen on vuosien urakka, jossa täytyy huomioida monta asiaa, ja se vaatii useamman ihmisen työpanoksen. Halu kehittyä ja oppia sai minut kuitenkin tarttumaan haasteeseen. Yksi suurimmista unelmistani on nähdä kirjoittamani ja säveltämäni musikaali suomalaisen tai kansainvälisen teatterin lavalla.

Mielenkiintoni ja innostukseni musiikin ja teatterin puoleen on herännyt jo varhain lapsuudessani. Vuosien aikana monta tekijää on vaikuttanut siihen, että juuri tästä on tullut haaveeni ja urapolkuni. Useat säveltäjät, kuten Kunze, Webber ja Schwartz sekä Kontu ovat olleet inspiraationi lähteitä ja monet opettajat kuten Suutela ovat ohjanneet minua polullani eteenpäin. Vaikka matkani musikaalisäveltäjäksi ja kirjoittajaksi on vielä kesken, niin kuljen eteenpäin erittäin inspiroituneena kaikista saamistani opeista ja asioista mitä minulla on vielä mahdollisuutta oppia ja saavuttaa.

Projektini tärkeimpiä oppeja on ollut omanlaisen työtavan muodostuminen. Eri-laisten kirjoitus- ja sävellystekniikoiden omaksuminen sekä workshop-työn harjoittaminen ovat asioita, jotka tulevat varmasti olemaan aina oman työskentelyni peruspilareita.

LÄHTEET

Andrewlloydwebber.com. Sir Andrew Lloyd Webberin kotisivut. Luettu 23.11.2021.

College.columbia.edu/core/content/my-fair-lady-dir-george-cukor-1964. Luettu 2.12.2021

Dreamworks.com/movies/the-prince-of-egypt. The Prince of Egypt elokuvan virallinen sivusto. Luettu 23.11.2021

Feinberg, S. 2021. 'Dear Evan Hanse' Oral History: How Broadway's Biggest Hit Since 'Hamilton' Became an awards Season Movie. The Hollywood Reporter 31.8.2021. Luettu 25.11.2021. <https://www.hollywoodreporter.com/movies/movie-features/dear-evan-hansen-oral-history-1235005684/>

Field, S. (1979, s21). Screenplay: The Foundations of Screewriting, Dell Publishing Company.

Kenrick, J. 2003. Making a Broadway Musical. Musicals101.com. Luettu 10.9.2021 <http://www.musicals101.com/make2.htm>

Kenrick, J. 1996-2003. What is A Musical?. Musicals101.com. Luettu 10.9.2021 <http://www.musicals101.com/musical.htm>

Kunze, M. 2009. "Michael Kunze: How to create a great musical". Luento. YouTube-video. Julkaisija Count Amadeurs Productions 25.8.2019. Katsottu 19.11.2019. <https://www.youtube.com/watch?v=wpHtnhgi4fl&t=2855s>

Lukacs, G. 2021. Gyula Lukácsin sanoitukset kappaleesta Elokuva.

Madách I. (1861). Az ember tragédiája. Akadémiai Kiadó (1973). Luettu 2019.

Michaelkunze.info. Michael Kunzen kotisivut. Luettu 2.12.2021

Muranen, M. (2020). Puhelu Miika Murasen kanssa. Muistiinpanot.

Määttänen, M., 2020. TTT:n Hamlet-musikaali on ohjaajalleen haaveiden täyttymys – Tampereella tehdään vain harvoin musikaaliksi kääntyvää näytelmää unelmajoukkueella: "Tässä on vientipotentiaalia". Luettu 20.11.2021 <https://www.aamulehti.fi/teatteri/art-2000007587316.html>

Peltola, S. (2020). Haastattelu. 29.10.2020

Romeoandjulietus.com. Luettu 2.12.2021

Sondheim.com. Stephen Sondheimin kotisivut. Luettu 2.12.2021

Suutela, H. (2019). Musikaalidramaturgian kurssi. Muistiinpanot. Dramaturgian professorin luento 19.9.2019 Tampereen yliopistossa

Tinfo.fi/lilla-teatern-etsii-uusia-musikaaleja-pohjoismaisen-yhteistyön-avulla., (2021), Lilla Teatern etsii uusia musikaaleja pohjoismaisen yhteistyön avulla. Tiedote 12.04.2021. <https://www.tinfo.fi/fi/Lilla-Teatern-etsii-uusia-musikaaleja-pohjoismaisen-yhteistyön-avulla->, Luettu 1.5.2021.

Ttt-teatteri.fi/program/hamlet. Tampereen Työväen Teatterin kotisivut. Luettu 18.11.2021.

Ttt-teatteri.fi/program/poikabändi. Tampereen Työväen Teatterin kotisivut. Luettu 18.11.2021.